

Н.М. Абдукадыров,^{1*} А.Б. Альдибаева,² А.П. Акынова³

*¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасының доценті, PhD
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru*

*²М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тарих және География кафедрасының
аға оқытушысы, Тараз қ., Қазақстан Республикасы,
E-mail: 1508_aida@mail.ru*

*³Абай атындағы ҚазҰПУ, Академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының
аға оқытушысы, PhD
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
E-mail: akynova.aygerim@gmail.com*

БІРІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫСТА ОСМАН ИМПЕРИЯСЫ МЕН ГЕРМАНИЯНЫҢ ОДАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Адамзат тарихында Бірінші дүниежүзілік соғыс әлемдік империализмнің дағдарысқа ұшырауына және империялар арасында шиеленіскен тартыстарға байланысты туындады. Қазіргі кезде соғыстың шығу себептері және саяси-әскери блоктар арасында одақтастық тақырыбында жаңа ғылыми мәселелер көтерілуде. Солардың бірі, соғыс кезінде Осман империясы мен Кайзерлік Германияның саяси-әскери одақтасуы болды. ХІХ ғасырдың 80-жылдарынан бастап тығыз ынтымақтастықта болған түріктер мен немістердің байланыстары уақыт санап дамыды. Осының нәтижесінде Бірінші Дүниежүзілік соғысқа келіп екі мемлекеттің саяси-әскери байланыстары одақтастық деңгейге көтерілді. Соғыс басталған тұста қабылданған келісімшарт бойынша Осман империясы мен Германия одақтасты және түріктер Үштік Одақтың жанында соғысқа кірісті. Ұсынылып отырған ғылыми мақалада, Бірінші Дүниежүзілік соғыста Осман империясы мен Германияның одақтастық келісімшартының қабылдану мәселелері мен оның тарихы қарастырылады. Одақтастық келісімін қабылдауда тараптар арасында туындаған мәселелерге жаңаша ғылыми талдау жасалады. Осман мемлекетінің Бірінші дүниежүзілік соғысқа кірісуінің алғышарттары мен себептері бойынша жаңа тұжырымдар қабылданады. Сонымен қатар, тараптар арасындағы саяси ұстанымдар мен принциптер айқындалып және Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Осман мемлекетінің стратегиялық жоспарлары зерттеледі.

Кілт сөздер. Бірінші дүниежүзілік соғыс, Осман империясы, Германия, Үштік Одақ, Одақтастық, Әскери блок.

Абдукадыров Н.М.,^{1*} Альдибаева А.Б.,² Акынова А.П.³

*¹ Ph.D, ассоц.профессор кафедры Всемирной истории, историографии и источниковедения
Казахского Национального университета имени аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан, E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru*

*² Старший преподаватель кафедры Истории и Географии
Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати
г. Тараз, Республика Казахстан, E-mail: 1508_aida@mail.ru*

*³ КазНПУ им. Абая, Старший преподаватель кафедры
Истории Казахстана имени академика Т.С. Садыкова, г. Алматы, Республика Казахстан,
E-mail: akynova.aygerim@gmail.com*

ПРОБЛЕМЫ СОЮЗНИЧЕСТВА ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ И ГЕРМАНИИ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Аннотация

Первая мировая война возникла из-за масштабных противоречий между великими державами, связанных с конкуренцией. В последнее время ставятся новые научные вопросы об отношениях мировых держав, а также о проблеме между военно-политическими блоками. Одним из них был военно-политический Союз между Османской империей и Кайзеровской Германией во время Первой Мировой войны. Отношения между турками и немцами, находившимися в тесном сотрудничестве с 80-х годов 19 века, со временем развивались. Перед Первой Мировой войной политические отношения двух стран достигли уровня союзничества. В начале войны Османская империя и Германия заключили договор о союзничестве, затем турки вступили в войну в стороне Тройственного Союза. В данной научной статье рассматриваются история принятия договора о Союзе между Османской империей и Германией в Первой мировой войне. Проводится научный анализ истории принятия договора о Союзе. Принимаются новые выводы о предпосылках и причинах вступления Османского государства в Первую мировую войну. А также, определены политические позиции и принципы между сторонами и изучены стратегические планы Османского государства в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова. Первая мировая война, Османская империя, Германия, Тройственный Союз, Альянс, Военный блок.

Abdukadyrov N.M.,^{1*} Aldibaeva A.B.,² Akynova A.P.,³

¹ *Ph.D, Associate Professor of the Department of World History, Historiography and Source Studies,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan,*

E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

² *Senior Lecturer, Department of History and Geography,
Taraz Regional University named after. M.Kh. Dulaty, Taraz, Republic of Kazakhstan,*

E-mail: 1508_aida@mail.ru

³ *KazNPU named after Abay,
Senior Lecturer of the Department of History of Kazakhstan named after Academician T.S. Sadykov
Almaty, Republic of Kazakhstan,*

E-mail: akynova.aygerim@gmail.com

PROBLEMS OF ALLIANCE OF THE OTTOMAN EMPIRE AND GERMANY IN THE FIRST WORLD WAR

Abstract

The First World War arose because of large-scale contradictions between the great powers associated with competition. Recently, new scientific questions have been raised about the relations of world powers, as well as about the problem between military-political blocs. One of them was the military-political Union between the Ottoman Empire and Kaiser's Germany during the First World War. Relations between Turks and Germans, who had been in close cooperation since the 1880s, developed over time. Before the First World War, political relations between the two countries reached the level of an alliance. At the beginning of the war, the Ottoman Empire and Germany concluded an alliance treaty and entered the war within the framework of the Triple Alliance. This scientific article discusses the history of the adoption of the Treaty of Union between the Ottoman Empire and Germany in the First World War. A scientific analysis of the history of the adoption of the Treaty on the Union is being carried out. New conclusions are made about the prerequisites and reasons for the entry of the Ottoman state into the First World War. And also, the political positions and principles between the parties were determined and the strategic plans of the Ottoman state during the First World War were studied.

Keywords. World War I, Ottoman Empire, Germany, Triple Alliance, Military bloc.

Кіріспе. Осман империясының тарихында Бірінші дүниежүзілік соғыс тарихы мен оны зерттеудің ғылыми маңыздылығы өте жоғары. Қазіргі кезде тарих ғылымында Бірінші дүниежүзілік соғыс тарихы мен оған қатысушы мемлекеттердің ұстанған саясатын зерттеу өзінің ғылыми өзектілігін жоймаған тақырыптардың қатарынан орын алады. Оның басты мысалы ретінде соғыстың қозғаушы күштері мен оның басталуына және империялар арасындағы қарама-қайшылықтар мен дипломатиялық тартыстарға

қатысты жаңалықтар мен тың тұжырымдар қабылдануда. Соғыстың басты қатысушылары болған Антанта мен Үштік Одақ елдері арасында болып өткен саяси процестер мен әскери операцияларды жаңа қырынан зерттелуде. Соның бірі соғыс басталған тұста Осман империясы мен Кайзерлік Германия арасында одақтастық келісімшарттың қабылдануы болды.

Соғыс басталған тұста екі мемлекеттің одақтастық келісімге келу себептері мен жолдарын зерттеуші ғалымдар көбінесе екі мемлекеттің бұған дейінгі кезеңде байланыстарының өте жақсы болғанымен түсіндіреді. Бұл жағдай XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Осман империясы мен Германияның тығыз саяси байланыста болғаннан бастап пісіп жетілді. Дегенмен, мұның өзі жеткіліксіз болып саналады. Себебі, Бірінші дүниежүзілік соғысқа деген түрік қоғамы мен элитасында өзіндік көзқарас қалыптасты. Бірінші дүниежүзілік соғыс әлемдік империялар арасында бір халықаралық «саяси ойын» немесе тек дипломатиялық тартыс емес еді. Мұнда басты мәселе қарулы соғысушы әскери күш маңызды болғандықтан мемлекеттер бір-біріне қуатты одақтас іздеді. Демек, Германия да Осман мемлекеті үшін аса қуатты, қажетті сенімді серіктес бола алатын еді. Яғни, Осман мемлекетінің өзіндік саяси мүддесі болғанын айта кеткен жөн. Мұның себебі, кейбір батыстық, кеңестік, ресейлік тарихшылар Осман империясын Кайзерлік Германияның сойылын соғушы құрал ретінде санап біржақты тұжырым жасайды. Мұндай тұжырымдар тақырыптың ғылыми мәселесін қайта көтеріп, оның өзектілігін арттыра-ды. Осыдан барып, тақырыпқа қатысты концептуалды мәселелер туындайды. Осы тұста тақырыптың өзектілігін құрайтын мәселелерге терең бойлаған жөн. Себебі, Осман мемлекеті XIX-XX ғасырлар тоғысында Германиямен тығыз байланыста болғанымен, оның да өзіндік саяси-экономикалық мүдделері бар еді. Сол сияқты, Бірінші дүниежүзілік соғыста да дербес империя ретінде өзіндік саяси ұстанымдары мен стратегиялық жоспарлары болды.

Осыған байланысты, империялар арасындағы одақтың құрылуы мен ол туралы келісімнің қабылдануы бүгінгі таңда әр қырынан зерттелуде. Соғыс қарсаңында және соғыс кезінде саяси-әскери одақтастық байланыстарында екі мемлекеттің де өзіндік мүддесін анықтауға бағытталған зерттеулер басым болып, осы ғылыми тақырыпқа қатысты болған жаңа тұжырымдар ұсынылуда. Осы тұста әскери одақтастықтың орнауы кім үшін тиімді болды деген сан түрлі сұрақтар туындайтыны анық. Бұған ғылыми жұмысты жүргізу барысында көз жеткізілетін болады.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми жұмысты ұйымдастыру мен жүргізуде әр түрлі деңгейдегі ғылыми материалдар қолданысқа енді. Атап айтқанда, архив материалдары, жеке мәліметтер мен құжаттар, сондай-ақ архив материалдарының негізінде жарияланған құжаттар жинағы қолданысқа тартылды. Зерттеу жұмысында Түркия Республикасының президентінің құзіретіне қарасты Османлы архивінің материалдары, оның ішінде Осман империясының Сыртқы істер министрлігінің каталогтарын-да сақталған құжаттар мен олардың көшірмелері тақырыпқа қатысты негізгі материалдар саналады [1]. Тақырыпқа қатысты келесі деректік материалдар британдық құжаттар жинағы болып, ол одақтастық байланыстарды басқа қырынан көрсетуге мүмкіндік берді [2]. Бұл жинақтарды талдай отырып, Германия мен Осман империясының одақтастығын өзге империялардың қызығушылығы болғанын көруге болады.

Сол сияқты жеке азаматтардың қызметіне қатысты құжаттар жинақтары зерттеу тақырыбының мазмұнын ашуға көмектесті. Атап айтқанда, Осман империясының әскери министрі, үкімет адамы Энвер пашаның [3], Теңіз істері министрі Жемал пашаның [4], түрік генералы Казим Карабекірдің [5] және басқа да түрік саяси-әскери элита өкілдерінің жеке естеліктері тақырыптың мазмұнын ашуға көмектесті. Бұл тұлғалар соғыста екі мемлекет арасындағы одақтастық келісімшартты қабылдауда жағдайды өз көзімен көрген мемлекеттік тұлғалар болып табылады. Сол сияқты, неміс генералы Кольмар фон де Гольцтің өмірі мен қызметі туралы неміс және түрік тілдерінде жарияланған құжаттар жинағының материалдық құндылығы ерекше саналады [6]. Аталған түрік және неміс генералдарының жеке мәліметтері Бірінші Дүниежүзілік соғыс қарсаңында және соғыс жылдарындағы әр түрлі саяси жағдайдан хабар беретін негізгі материалдар болып саналады.

Ғылыми мақаланы жазуда, тақырып бойынша кешенді ізденіс жұмыстары жүргізіліп, онда негізінен шетелдік ғалымдардың ғылыми-теориялық тұжырымдары мен пікірлері қолданыс тапты. Ғылыми жұмыста тарих ғылымының дәстүрлі әдістері тарихи-салыстырмалы, тарихи жүйелеу және басқа да принциптері қолданылды. Сондай-ақ, теориялық және методологиялық негізі ретінде Бірінші Дүниежүзілік соғыста саяси-әскери одақ құруды және осыған қатысты тарихи оқиғаларды баяндауда объективизм мен жан-жақтылық басым болды. Ғылыми мақаланы дайындауда отандық және дүниежүзілік тарих ғылымында орын алған ғылыми прогресстер мен өзгерістер басшылыққа алынды. Соның ішінде Бірінші Дүниежүзілік соғыс тақырыбына қатысты материалдар талқыға түсті. Бірінші Дүниежүзілік соғысқа Осман империясының кіруі мен оның Кайзерлік Германиямен саяси-әскери одақ құруда екі мемлекеттің ұстанған саясатын талқылауда заманауи ғылыми әдістер мен пәнаралық

тұжырымдар негіздемеге алынды. Ғылыми мақала негізінен дүниежүзілік тарихпен байланысты болғандықтан ғылыми жұмыста еуроцентристік, түрікшілдік және басқа да принциптер мен ұстанымдарға мойын бұрмай, тақырыптың мазмұнына шынайы талдау жасалды.

Талқылау. Ғылыми мақаланың тақырыбы отандық ғылымда негізінен аз қарастырылған тақырыптардың бірі болып саналады. Бірінші Дүниежүзілік соғысқа Осман империясының кіруі туралы мәселелер шетелдік тарихшылар тарапынан талқыға түскен. Дегенмен, екі мемлекет арасындағы одақтастық келісімшартқа қатысты нақты тақырыпта зерттеулер жүргізілу аса кең көлемде қарастырылған жоқ. Тақырыпқа қатысты мәселелер түркиялық тарихшылар тарапынан көтеріліп, атап айтқанда Ильбер Ортайлы [7], Нежметдин Алкан [8], Кадыр Көн [9] сынды алдыңғы қатарлы тарихшы-ғалымдардың еңбектерінде осман-герман одағының мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, Бірінші Дүниежүзілік соғыста Осман империясы мен Германияның одақ құру тарихын арнайы тақырып ретінде зерттеп, онда Энвер пашаның рөлін көрсеткен Мұстафа Чолактың зерттеулері ерекше ғылыми мазмұнға ие [10]. Түрік тарихшылары Осман империясының соғысқа кірісуде Германияның әскери тәжірибесі мен Түркияның саяси ұстанымдарын көрсетеді.

Келесі кезекте, Бірінші Дүниежүзілік соғысқа Осман империясының кіруі мен соғыс алдында қабылданған герман-түрік саяси-әскери одағы туралы ғылыми тақырыптар неміс тарихшылары арасында да талқыға түскен. Тақырыпқа қатысты ғылыми жұмыстардың қатарында Герман Теске [11], Михаил Юрген [12], Готфрид Хаген [13] сынды тарихшы, қоғамтанушы ғалымдардың зерттеулері маңызды орын иеленеді. Бұл аталған тарихшы-ғалымдар Кайзерлік Германияның Осман империясындағы саясатын зерттей отырып, сонымен бірге герман-түрік әскери одағының саяси себептерін өз зерттеулерінде ішінара суреттейді. Неміс тарихшылары одақтастық жағдайды зерттеуде әскери байланыстар туралы арнайы тоқталып, онда германдық әскерилердің, дипломаттардың, елшілер мен атташелердің әскери саладағы қызметі мен олардың мемлекетаралық байланыстардағы ролін қарастырған.

Осман империясының бірінші дүниежүзілік соғысқа кіруі мен мемлекеттің соғыс қарсаңындағы дипломатиясы, Түркияның Германиямен одақ құру тақырыбы және оның нәтижелері туралы кеңестік ғалымдардың зерттеулерінде де қарастырылды. Кеңестік ғылымның түрік тарихына деген принципі мен ұстанымдары теріс болып, ол көп жағдайда ғалымдардың тұжырымдарының біржақты болуына да ықпал етті. Герман-түрік одағы мен Түркияның соғысқа кірісу мәселелері тарихшылар А.Ф. Миллер, [14] Е.Ф. Лудшувейт [15] тарапынан жүзеге асырылған ғылыми еңбектерде ғылыми талқыға түскен. Атап өткендей, Ресейге қарсы соғысқан Түркия, Германия сияқты мемлекеттерге деген кеңестік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде көзқарастары мен принциптері теріс болды.

Нәтижесі. *Соғыс қарсаңындағы халықаралық жағдай.* Бірінші Дүниежүзілік соғыстың шығуы, алғышарттары, оның себептері мен басталуы халықаралық қатынастарда ғасырлар бойына қалыптасып келген геосаяси мәселелер мен саяси-дипломатиялық тартыстардың шиеленісуімен байланысты болды. Геосаясатқа байланысты туындаған мұндай шиеленістер негізінен сол кездегі империалистік мемлекеттер арасында туындады. Олар Ұлыбритания, Франция, Ресей, Жапония, Италия, Австро-Венгрия, Германия Осман империясы және басқа мемлекеттер болды.

Бірінші Дүниежүзілік соғысқа ықпал еткен халықаралық қатынастардың жағдайын анықтау – соғыс қарсаңындағы саяси ахуалды, саяси-әскери одақтардың құрылуы мен олардың басты стратегиялық жоспарларын, тараптардың соғысқа қатысудағы мақсатын, әрбір империяның геосаяси жоспарларын көрсетуге мүмкіндік береді. Осы орайда, соғыстың қозғаушысы және оның негізгі қатысушысы болған әрбір империяның соғыс қарсаңындағы саяси, әлеуметтік-экономикалық ахуалы туралы мәлімет беру міндеті туындайды. Өйткені, соғыстың туындау себептері мен оның барысы осы мемлекеттердің саяси жобаларына байланысты туындап сол бойынша жүргізілді. Олар, яғни Бірінші Дүниежүзілік соғысты бастаушы және оның негізгі қатысушылары болып саналатын империялар Ұлыбритания, Франция, Ресей, Австро-Венгрия, Германия және Осман империясының соғыс қарсаңындағы сыртқы саяси ахуалы мен әлем елдерімен саяси-дипломатиялық байланыстары әр түрлі болып, бұл империялар сол кезде халықара-лық қатынастарда маңызды орын иеленді. Ал, кейіннен АҚШ, Жапония және өзге де империалистік мемлекеттер соғыс қарсаңында сан рет құбылған халықаралық қатынастар мен дипломатиялық процестерге араласты [16].

Соғысқа дейінгі кезде халықаралық қатынастардағы басты рольді көп жағдайда осы үш мемлекет Англия, Германия және Ресей сомдады. Бұл мемлекеттер Осман империясының сыртқы саясаты мен халықаралық жағдайына елеулі түрде ықпал етті. Соғыс қарсаңында халықаралық қатынастардың шиеленісуіне негіз болған Осман империясына тиесілі саналған негізгі маңызды мәселелер олар – Осман империясының Балқан, Солтүстік Африка және Таяу Шығыстағы провинцияларында орын алған геосаяси және геоэкономикалық тартыстарға байланысты туындады. Бұл аймақтарда осман билігі

әлсірегенін пайдалануға тырысқан империалистік мемлекеттер оны өздерінің ықпал аймағына айналдыруды көздеді.

Таратып айтар болсақ, Осман империясының Балқан мәселелері XIX-XX ғасырлардың тоғысында орын алып, ол әлемдік империялардың араласуымен орын алды. Ресей мен басқа да империялардың араласуымен Грекия, Сербия, Черногория, Босния, Македония және Болгария Осман империясының уысынан шықты. Бірінші Дүниежүзілік соғыс қарсаңында Балқан мәселелеріне қатысты ең маңызды факторлардың қатарында Македония, Босния және Герцеговина мәселелері мен Бірінші және Екінші Балқан соғыстары еді. Балқан мәселелерінде Германия өз позициясын нығайтып алды. Бұл әрине, ерте кезден бері Герман империясының Түркиямен жақын болуында еді [17].

Түріктерге жақын болған Германияның Осман империясының Таяу Шығыс провинцияларында өзінің капиталистік жобаларын құруы оның басты бақталастары Ұлыбритания мен Францияға ұнамады. Анадолы теміржолын Бағдатқа дейін ұзатып, аймақта лидер санала бастаған Германия Англиямен және Франциямен бақталаса отырып мұнда экономикалық базаларын ұлғайтқысы келді. Әу баста, XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап Англия, Франция және Германия бұл аймақтарда өздерінің монополиялары мен түрлі кіріс көздерін ашып, зор табысқа кенеліп отырды. Мұндай табыстар аймақта империялардың арасында экономикалық тартыстардың ушығуына алып келді. Әсіресе Антанта құрылған соң аймақта Англия мен Францияның үстемдігі арта түсті. Германия бұған жол бермей, аймақта өзінің экономикалық жобаларын аса қарқынмен жүзеге асыра берді. Аймақтарда тартыстың туындағаны соншалық, ол одақтастар арасында жаңа соғыстың басталуына себепкер болған еді [18].

Антантаның құрылуы Бірінші Дүниежүзілік соғыстың басталуын тездеткен факторлардың бірі болды. Халықаралық қатынастарда Антанта Одағы Германия бастаған Үштік Одаққа қарсы құрылған саяси-әскери блок ретінде танылды. Бұған дейін Германия, Австро-Венгрия және Италияның бірлесуімен 1882 жылы құрылған Үштік Одаққа мүше мемлекеттер әлемдік отарлау көшінен кеш қалғандықтан, отарларды қайта бөлісу жөнінде өзге империалистік мемлекеттерге талаптар қойып, ол халықаралық қатынастардың ауқымды түрде бұзылуына алып келген еді. Алайда, Үштік Одақ елдерінің бұған дейінгі халықаралық қатынастардағы саяси әрекеттері аса белсенді бола алмады. Оның басты себебі, Италия мен Австро-Венгрияның саяси-әскери күші мықты болмады және сондықтан әлемдік империяларға өз бетінше айтарлықтай қыр көрсете алған жоқ [18, 64-68 с.].

Соғыс алдындағы бұл екі саяси және әскери блок бір-біріне қарсы саясат ұстанып, түрлі империалистік әрекеттерге барғанымен, олардың өз ішінде, яғни блоктарға мүше одақтас мемлекеттердің арасында да түрлі өзіндік жобалары болды. Мұндай сыртқы саяси жобалар кей жағдайларда бір-бірімен ұқсас болып, ол одақтас мемлекеттердің арасында да дау туғызып жатты. Үштік Одақтағы Италияның позициясы мен күшінің әлсіреуіне байланысты Германия оның орнын толықтыруды көздеді. Бұл үшін одаққа жаңа мүше ретінде Осман империясының тартылуы көзделді. Немістер түріктерді өз жағына тартатынына өте үлкен сеніммен қарады. Бұған жылдар бойына орнатылған байланыстар мүмкіндік беретін еді [19].

Қазіргі кезде кейбір зерттеушілер Бірінші Дүниежүзілік соғыс жылдарында Осман мемлекетін империя деңгейінде сипаттағысы келмейді. Дегенмен, бұл кезеңде Осман мемлекетінің Балқан мен Таяу Шығыста өз иеліктері болып, бүкіл Ислам әлемінің лидері болғандықтан, ол империя дәрежесінде болды. Соғыс қарсаңында Кайзерлік Германия өзін мұсылман әлемінің қолдаушысы ретінде жариялады. Мұның өзі Германияның Осман мемлекетінің жағында екені айтпаса да түсінікті еді. Бұдан тыс, екі мемлекеттің дос екендігі бүкіл әлемге белгілі болды. Оның басты мысалы Германия түрік өнеркәсібі мен экономика-сына ең көп қаржы салған мемлекет саналды. Екі мемлекет бұған дейін-ақ саяси және әскери салада тығыз байланыс орнатып, түрік әскері германдық үлгіде дайындалған еді [19, 66 б.]. Екі мемлекеттің одақтастық байланысында ешбір күмән болған жоқ. Тек қана одақтастық келісімді ресми түрде бекіту қажет болды.

Дегенмен, Осман империясының Бірінші Дүниежүзілік соғысқа қатысты өзінің ұстанымдары болып, оның Англиямен және Антанта өкілдерімен жақындасу мүмкіндіктері бар еді. Оның басты мысалдары – Стамбулдағы британ, француз және тіпті де орыс елшіліктері Порты билігін өзара келіссөздер мен ынтымақтастыққа шақырды. Соғыс қарсаңында Германияның әскери және экономикалық қуаты аса үлкен болып, ол өзге еуропалық империяларды әбігерге салды. Антанталықтар өз кезегінде Осман империясын өз жағына тартудан да тайынбады. Себебі, Осман мемлекетінің территориясы стратегиялық аймақтар саналды. Осылайша, енді таңдау осман билігінде болды. Таңдай оңай емес еді. Бұл таңдау Осман империясының саяси өміріне ғана емес оның мемлекет болып қалу тағдырына ықпал ететіні сөзсіз еді. Осылайша одақтастықтың өзіндік мәселелері мен оның алғышарттары қалыптасты.

Одақ құрудың алғышарттары мен мәселелері. Соғыс басталар уақытта түріктерге түскен алғашқы одақтастық ұсыныстар немістер тарапынан орын алды. Осман империясы мен Германияның саяси-экономикалық, әлеуметтік және әскери саладағы достығы мен жақындастығы аса жоғары болғанымен, әлемді үрейге салып отырған Бірінші Дүниежүзілік соғыс кезінде немістермен ресми одақтасу түріктер үшін оңай болған жоқ. Себебі, құлдырап, құлау алдында тұрған Осман империясы үшін бұл соғыстың саяси мәні өте зор еді. Осман империясы әулеттік басқарудағы бір мемлекет ретінде тарихта өзінің алты ғасырлық ізін қалдырды. Осындай аса үлкен хронологияда өз тарихын жазған Осман мемлекеті үшін Бірінші Дүниежүзілік соғыс мемлекет болып қалудың немесе жойылудың алдында тұрды. Империяны басқарып тұрған «Бірлік және Прогресс» партиясының және үкімет пен парламент өкілдері арасында [20] Бірінші Дүниежүзілік соғысқа қатысу немесе қатыспау мәселелері қарастырылды. Осман империясы соғысқа кіргенде не ұтады? Егер бейтараптық жариялап, соғысты сырттан бақылап отырса неге қол жеткізеді? Сондай-ақ, ең бастысы Осман мемлекеті үшін бұл соғыстың қажеті мен оның нәтижесі қандай болмақ? – деген сан-салалы сұрақтар сұлтан билігі мен үкімет арасында күн тәртібіне қойылып, бірақ бұл сұрақ көпке дейін Осман мемлекетінің басқарушы элитасын әбігерге салды.

Осылайша, Осман мемлекетінің басшылығы Бірінші Дүниежүзілік соғысқа кіріспес бұрын, алдымен ең негізгі екі сұраққа жауап табуы керек болды. Оның біріншісі, Осман империясы соғысқа қатыса ма? Екіншісі, егер империя соғысқа қатысса қай одақтың тарапында соғысады? Осы сұрақтың төңірегінде көптеген талас-тартыстар туындады. Сол заманда әлемдік алпауыттар қатарында саналған Антанта Одағы елдері мен олардың ең қауіпті қарсыласы болған Германияның Осман империясына деген көзқарасы ерекше болды.

1912-1913 жылдардағы Балқан соғыстарынан ауыр жер шығыны мен үлкен әскери жеңіліспен шыққан Осман империясы бұл тығырықтан шығу үшін сыртқы саясатына маңызды өзгерістер енгізуді қажет етті. 1913 жылдың күзінен бастап мемлекеттік басқаруды толығымен өз қолына алған «Бірлік және прогресс» партиясы мұндай жағдайға қайта түспеу үшін мықты әрі сенімді одақтас табу керек деп есептеді. Олар мұны тез арада қолға алмаса, Балқан соғысының нәтижесінен жігерленген басқа мемлекет-тер, әсіресе Ресей әрекетке түсіп, Осман империясының тіршілігін тоқтатады деп қауіптенді [21].

Бұл өте жоғары стратегиялық және экономикалық құндылығы бар аумаққа ие болған және Қара теңізден Жерорта теңізіне және одан ары қарай Үнді мұхитына дейінгі су жолдарын бақылауында ұстап, алайда оларды қорғайтын теңіз және құрлық әскери күштері аз болған Осман империясы үшін маңызды болып, ол Бірінші дүниежүзілік соғыстың алғашқы күндері-ақ шұғыл одақтас іздеуге мәжбүр болды. Бұл кезде осы аймақтарға өз бетінше үстемдік етіп отырған Англиямен де жақындасу қарастырылды. Алайда, Осман империясы үшін үлкен қауіп ретінде саналған Ресеймен одақтас болған Англиямен жақындасу және онымен одақтасу қиынға келмейтіндей көрінді. Франциямен жақындасуда да осындай факторлар негізге алынып, алайда оған Ресей тағы да кедергі болды. Осылайша, Осман империясы үшін Антанта елдерімен одақтасудың аса ірі мәселесі туындады [22].

Дегенмен, соғысқа дейінгі кезде Осман мемлекеті Англиямен жақындасудың жолдарын қарастырып, ол үшін арнайы дипломатиялық әрекеттерге барған. Оның басты мысалдарының бірі «Бірлік және Прогресс» комитеті 1911 жылы Жауид Бейді елші етіп тағайындап, сол арқылы Ұлыбританияның Теңіз істері министрі Уинстон Черчиллге хат жолдады және одақ құруды ұсыныстары жасалды. Алайда, бұл дипломатиялық қадамдар нәтижелі болған жоқ.

Келесі бір әрекеттер Ливия мен Балқан соғыстарынан кейін, 1913 жылы 6 мамырда Осман империясы одақтасқа деген қажеттілікті күштірек сезініп, Англияға жақындауға шешім қабылдады. Бұл әрекет бойынша Осман билігі Англиямен жақындасуды қамтамасыз ету үмітімен бірқатар әрекеттерге барды. Ол бойынша Таяу Шығыста ағылшын саудасына жеңілдіктер жасалып, Англияға біраз артықшылықтар берілді. Дегенмен, бұл Англияның келесі «саяси ойыны» болып, ол Осман мемлекетімен одақтастыққа баруға ниетті болған жоқ [22, 477 s.].

Осылайша, Осман мемлекетінің ұсыныстары ағылшындар тарапынан қабылданбады. Дегенмен, Еуропада болып жатқан аса ірі халықаралық шиеленіскен процесте Осман мемлекеті егер соғыс туа қалғанда өзімен бірге тең дәрежеде қарсы тұра алатын одақтас табуы қажет еді. Ресей тарапынан тууы мүмкін болған қауіпке қарсы мықты қорғануды көздеген осман элитасы келесі кезекте Францияға бет бұрды. Осман империясы мен Франция арасында одақтық келісімге қол қоюға үміттенген Жемал паша 1914 жылы 14 шілдеде Парижге барды. Франциямен жасалатын келісім де мемлекеттің қаржылық мәселелерін реттеуге қызмет етеді. Бірақ, Франция да Түркиямен одақтық келіссөздерге қатысудан бас тартты және тіпті бұл мәселе бойынша түріктердің ұсыныстарын елеген де жоқ. Өз одақтастарының саяси ауызбірлігі мен олардың еркіне қарсы қандай да бір әрекетке барудан аулақ болған Франция осылайша Англияның Түркияға деген көзқарасына сай әрекет жасады.

Осы тұста, Осман мемлекетінде «Бірлік және Прогресс» партиясының мүшелері мен жалпы осман элитасы өкілдерінің еуропалық империялардан одақтас іздеуге қатысты пікірлері бірнешеге бөлінді. Ортақ позиция болмады. Соның ішінде Франциямен жақындауды қолдаған Жемал паша болды. Жемал паша Парижде Жастүріктер қозғалысының құрамында болған және француздардың саясатын терең меңгерген саясаткер еді [4, 64 с.].

Осман империясын өз одақтарына қоспаған антанталық державалар түріктерге халықаралық қатынастарда тез өсіп, өте жылдам таралатын соғыста өзінің бейтараптығын сақтауды ұсынды. Бұл ұсынысқа сақтықпен жақындаған Осман үкіметі бейтараптылықты сақтау үшін қаржылық және заңды капитуляциялардың дереу жойылуын көздеді. Осман империясының құрамынан шыққан территориялардың қайтарылуы және аралдар мәселесінің Түркияның күткеніндей оның мүдделері үшін тез шешілуі керек болды. Таяу Шығыстағы француз-ағылшын экономикалық отарлауы шектеліп, Мысырдағы британдық оккупация тоқтатылуы және оның Осман империясына қайтарылуы тиіс болды. Мұндай талаптар елшіліктер арқылы білдірілген болатын. Дегенмен, антанталық мемлекеттер өздері үшін аса қолайлы емес мұндай ұсыныстарды дипломатиялық тактикамен кейінге қалдыруға тырысты.

Осылайша, Осман мемлекеті бір жағынан бейтарап қалуды көздеген болса, екінші жағынан бұл соғысқа өзінің араласуға мәжбүр екендігін түсінді. Себебі, империяның Таяу Шығыстағы, Африкадағы, Еуропа мен Кавказдағы аумақтары Антанта елдерінің бақылауына өтіп кеткен еді. Оларды қайтару және бұрынғы империяның аумағын қалпына келтіру ойлары Порта мемлекетінің басшылығы әбігерге салды. Антанта елдерімен одақтасудан үміт үзген соң, ендігі кезекте өзінің қорғанысын мықтап, егер мүмкіндік туа қалса бұрынғы уысынан аумақтарды қалпына келтіру жоспарға алына бастады. Бұл туралы әрине тек мемлекеттің басшылығы ғана емес, сонымен бірге қоғам қайраткерлері, түрік қоғамының ойшылдары өз ойлары мен идеяларын таразыға салды [23].

«Бірлік және Прогресс» комитетінің көрнекті өкілдерінің бірі Әмір Шекип Арслан бей соғысқа дейін мемлекеттегі полемикаларды мұқият қадағалап, оны былайша бейнеледі: «Елдің соғысқа баруының дұрыс екендігі туралы әртүрлі пікірлер болды. Соғысқа баруды дұрыс емес деп тапқан топ мемлекет армияны лайықты түрде жабдықтап, бейтарап қалу керек деп ойлады. Соғысушы тараптардың әрқайсысы Түркияны өз жағына тартқысы келді». Әмір Шекип Арслан сол кезеңнің дана және құрметті мемлекет қайраткерлері саналған Арнавут Мүшир Иззет паша, Чуруксулу Гүрджу Махмут паша және Жәуит Бей сияқты есімдердің осы топқа тиесілі екенін айтады [24].

Бұл пікірлерге мемлекеттік қызметкерлер Осман империясының Ішкі істер министрі Талат паша және Әскери министрі Энвер пашалар тарапынан айтылған идеялар қарсы болды. Әр мүмкіндікте соғысқа кірісуді қорғаған бұл пікірлерге қатысты Талат пашаның Бас штаб отырысында айтқан сөзі: «Біз қазір өлім мен өмірдің ортасындамыз. Олардың арасында қалыпты жол жоқ. Қазіргі кезде біз Германиямен бірге әрекет етіп, мықты дос бола аламыз немесе антанталықтардың жанында болып, оларды зұлымдықтан қорғаймыз. Алайда, менің білуімше, Антанта мемлекеттері Осман сұлтандығын қорғау үшін бізбен әрекет етуге мүдделі емес, тіпті, бізбен келісім жасағысы да келмейді» [24, 72-73 с.].

Осылайша, осман билігінің ендігі кезекте Германияға қарай көзқарасы батыл түрде қалыптаса бастады. Дегенмен, Осман парламентінің басым бөлігі Германиямен одақтасудың қажеті жоқ деген пікірлерді алға тартты. «Бірлік және прогресс» партиясы өкілдері, солардың бірі жоғарыда аталған Жемал паша Германияға жақындауды ұнатпады. Германиямен жақындасуды аса құптаған Энвер паша болды. Энвер паша Осман империясының жеңіске жетуі үшін соғыс аяқталмай тұрып Германия жағында соғысқа қатысуы керек деп ойлады [10, 17 с.]. Энвер пашаның бұл ойы кейіннен оның негізгі ұстанымына айналды. XX ғасырдың алғашқы жылдарынан бастап, жалпы соғыстың алдында Осман империясының әскери саласында германдық жүйе мен соғыс өнеркәсібінің енгізілуі осы саладағы өте маңызды жаңалық болған еді. Ғасырлар тоғысында Осман империясы мен Кайзерлік Германия арасында армия саласында жаңарған әдістер мен технологияны пайдалану жүріп жатты.

Мұндай байланыстар Осман мемлекетін Германияға қарай тартатыны анық еді. Бұл кезде тек қана одақтастық мәселелер Осман империясының ғана басында жоқ еді. Соғысты қозғаушы және оған қатысушы барлық империялар өзіне жақын, сенімді одақтас іздеді. Мұнда айта кетерлігі, Антантаның одақтастық принциптері өте бекем және олар бір-бірімен өте тығыз байланыста болды. Әсіресе, соғысқа дайындалып жатқан мемлекеттер экономикасына ерекше зиян келетінін біле тұра, сондай-ақ өз принциптерін берік ұстау үшін миллиондаған адам қырылатын соғыстың болатынын білсе де, өз ұстанымдарынан қайтпады. Осындай мемлекеттердің бірі Австро-Венгрия еді.

Келесі кезекте, Антанта елдерімен жүргізген одақтастық келіссөздерден нәтиже ала алмаған Осман әкімшілігі Сараево қастандығынан кейін соғыстың өте жақын қалғанын түсінді. Енді, түріктер бұл жолы Үштік Одақ елдерімен жақындасу жағдайында қалды. Себебі, Үштік Одақ елдері Осман империясын бақылауда ұстады. Бұл уақытта Австро-Венгрияның Сыртқы істер министрі Леопольд фон Берхтольд

Стамбулдағы елшісі Иоганн Марграв фон Паллавичиниден Осман империясын Үштік Одаққа тарту мүмкіндігі жайлы сұрады. Бұған қарай отырып, Австро-Венгрияның Осман империясының күшіне де зәру екенін байқау қиын емес. Дегенмен, түріктер соғысқа жағдайында Австро-Венгриямен жақындасуға аса қатты дайын емес еді. Себебі, Австро-Венгрия соғысты өз бетінше бастай алмайтыны анық еді [25].

Елші фон Паллавичини сол кезде Францияның және әсіресе Ресейдің Осман империясы үшін қатты жұмыс істеп жатқанын, Османдардың Антантамен жақындасуға ұмтылғанын және Османдардың Балқанда басымдыққа ие болуы керек екенін хабарлады. Австро-Венгрия Сыртқы істер министрі фон Берхтольдқа Германияның Сыртқы істер министрі Готлиб фон Ягов жауап жазып, онда ол, Осман империясымен одақ құру тиімсіз деп өз пікірін білдірді. Сыртқы істер министрі, Статс-хатшы Готлиб фон Ягов Осман империясының экономикалық және әскери жағынан одақтастығын қабылдаған мемлекеттерге жүк болатынын, ескерте отырып, мұнда ол Осман империясының әскери және экономика-лық тұрғыдан әлсіз екенін жеткізді. Мұнымен шектелмеген Готлиб фон Ягов Стамбулдағы неміс елшісі барон фон Вангенхаймға арнайы нұсқаулық жолдап, онда түріктермен одақ құру туралы қандай да бір келіссөздерден бас тартуды бұйырады [22, 482 s.].

Мұнда, орын алып отырған саяси жағдайларға талдау жасай отырып, герман билігінің Осман империясына деген ұстанымдарының бірнешеге жарылып отырғанын көруге болады. Осман империясын герман императоры кайзер II Вильгельм өзіне өте жақын тартып, ұнатқан болса [26], ал Германияның сыртқы істер саласы бойынша жауапты тұлғалары түріктерді өзінен алыс ұстағысы келді. Сыртқы істер министрлігінің статс-хатшысы Готлиб фон Ягов тарапынан туған идея осының дәлелі еді. Оның ойынша Германия өзінің саяси-әскери қуатына кәміл сенеді, ал Осман империясы оның осы күшін пайдаланғысы келіп отыр деп санады. Осман империясының саясатын бұлай санаған министр екі ел ортасына сызат түсірді және ең маңыздысы ол Осман мемлекетін әбігерге салды. Өйткені, бұл кезде Осман империясы соғыс қарсаңында мойын бұратын бір ғана мемлекет қалып, ол – Кайзерлік Германия еді.

Германия Сыртқы істер министрлігінің мұндай ресми көзқарасы мен ұстанымдарына қарамастан, Австро-Венгрияның Істамбулдағы елшісі фон Паллавичини түрік билігімен келіссөздерді жалғастыра берді. Мұнда Австро-Венгрияның жағдайы белгілі еді. Басты жағдай, Сербияға соғыс ашу және одан есе қайтару мәселесі болса, мұның өзі аз болғандай оның артында қуаты тасыған Ресей империясы тұрды. Сондықтан, Австро-Венгрия Италияға қарағанда түріктерге көп сенім артты. Германияның да ұстанымы осындай болды. Италиямен одақтастық сенімсіздік тудырды [26, 346 s.].

Мұны білген және терең түсінген Германияның елшісі фон Вангенхайм да 18 шілдеде еліне осы жағдайды баяндап, түріктермен қарым-қатынас орнату керектігін алға тартты. Бұл туралы ол Осман империясының Ішкі істер министрі Талат пашаға 19 шілдеде хабарлап, сонымен бірге Осман империясымен одақтастық келісім қабылдаудың орны мен маңызын ұсынған.

Осылайша, соғыс қарсаңында және соғыстың алғашқы күндерінде туындаған сан түрлі халықаралық және дипломатиялық мәселелерге қарамастан, Осман империясы өзінің сыртқы саяси бағыттарын нақтылап алуға кірісті. Өзінің сырт елдермен одақтастық байланыстар орнатуын түсінген ол түрлі мәселелер мен кедергілерге тап болып, ақыры өзінің әскери одақтасын тапты. Ол соңғы отыз жылда сыртқы саясатта сұлтан II Абдулхамиттің бастамасымен қолға алынған Германиямен жүргізілген саяси, экономикалық, әлеуметтік және әскери салаларда орнаған тығыз байланыстың нәтижесінде құрылған осман-герман одағы болды [13, 68 s.].

Осман-герман Одағы және «Үлкен соғысқа» кірісу. Осылайша, Осман империясы мен Германияның одақ құруына жағдай қалыптасты. Мұның бәрі жоғарыда көрсетілген саяси себептер мен тарихи алғышарттардың негізінде пісіп жетілді. Осман империясы мен Австро-Венгрия арасында одақтастық байланыстардың беки түсуіне қарамастан, Осман әкімшілігі Германиямен негізгі одаққа қол қойғысы келді. Соғыс тағдырын өзгерте алатын ең үлкен держава ретінде қарастырған Германиямен мұндай одақ құрудың Османлы мемлекетіне үлкен пайда әкелетінін, үлкен табыстарға қол жеткізуге болатынына көз жеткізілді.

Уақыттың өтіп бара жатқанын және мүмкіндігінше тезірек әрекет ету керектігін ойлаған Энвер Паша 22 шілдеде Германия елшісі барон фон Вангенхаймға одақтастық ұсынады, сондай-ақ келесі күні бас уәзір Саит Халим Паша да Австрия елшісі фон Паллавичинимен кездеседі. Энвер Пашаның одақтасу туралы ұсынысына сақтықпен қарап, бірден оңды жауап бермеген елші фон Вангенхайм жағдайды түсіндірді. Бұған жоғарыда аталғандай, Сыртқы істер министрі Готлиб фон Ягов Вангенхаймға бұл мәселеде артықшылық бермеуді бұйырады. Бірақ Кайзер II Вильгельм бұл мәселеге басқаша талап қояды.

Жоғарыда аталғандай, герман кайзерінің Осман империясына деген ұстанымы ерекше еді. Кайзер II Вильгельм герман тағына билікке келгелі бері Осман империясын назарда ұстап, ол өз түрік сұлтанымен бірге Шығыстың және мұсылман әлемінің жанашыры ретінде танытқан еді [27]. Сондықтан, осы бір үлкен және шешуші соғыста Осман империясы Германиямен бірге болатыны анық еді. Ақыры, герман кайзері II Вильгельмнің бұйрықтары мен нұсқауларына сәйкес фон Вангенхайм мен кейбір түрік үкіметі мүшелері арасындағы одақтастық туралы арнайы келіссөздер 24 шілдеде басталады [28].

1914 жылы 25 шілдеде осман сұлтаны V Мехметтен келіссөздер жүргізу үшін өкілеттілік куәлігін алған Бас уәзір Саид Халим Паша Әскери істер министрі Энвер Паша, Ішкі істер министрі Талат Паша және Парламент төрағасы Халил Бейді кабинетіне шақырып жиналыс өткізді. Жиналыста ол герман елшісі фон Вангенхаймнан Осман империясымен тең шарттарда одақтық келісімге қол қоюды және бұл мәселеге қатысты өз көзқарасын білдіруді сұрады.

Жиынға қатысқандардың барлығы Осман империясының Германия сияқты ғылым, өнер және технология саласында дамыған Еуропа мемлекетімен одақтасуы мемлекеттің болашағы мен нығайуы үшін өте маңызды деген пікірде екенін мәлімдеді. Расында, бұл жағдай Осман империясы үшін күтілмеген жағдай болды. Дегенмен, Германияның Осман империясын Антанта жағына беріп қоймайтыны анық еді. Екі мемлекет бір-бірін таңдауда жылдар бойына жүргізілген өте тығыз байланыстар басшылыққа алынды. Алдымен жалпы кездесу өткізіліп, кейін осы төрт адам Осман мемлекеті атынан келіссөздер жүргізді [28, 238-239 s.].

Келіссөздер тіпті «Бірлік және Прогресс» комитетінің өкілдері тарапынан да өте құпия түрде жүргізілді. Себебі, кейбір үкімет мүшелері мен жауапты тұлғалар бұдан хабарсыз еді. Мысалы, Германиямен келісімшарт жасау туралы үкіметтің шешімі Теңіз істері министрі Жемал паша мен Қаржы істері министрі Жәуид паша мен басқа да үкімет мүшелерінен де жасырын түрде жүргізілді. Тіпті мұнда сұлтанның бұл кездесуден кейін хабардар болғаны айтылмайды. Біріншіден, сарай әкімшілігі мен сұлтан бұл мәселеде әу бастан-ақ жақсы хабардар болған және Бас уәзірдің талабы бойынша мемлекетті байланыстыратын, тіпті мұндай адамдармен соғысуға дейін баруы мүмкін келісімге келгені анық. Маңызды шарттар мен ұсыныстар 25 шілдеде Бас уәзірдің талабы бойынша Ресейге қарсы тең шарттарда одақтық келісімге қол қою қажет болды..

Дегенмен, мұндай ерекше назар аударатын жағдай ол одақтық келіссөздерді кейбір үкімет мүшелерінің және саяси элита өкілдерінің қатысуынсыз жүргізу мүмкін емес еді. Бұл жағдай билікте алауыздық тудыруы мүмкін болып, ол сондай-ақ, екінші, яғни қарсы тараптың да бұл шарттарда келіссөздерді жүргізуі және аяқтауы қиын еді. Дегенмен, Германиямен жасалатын одақтастық келісімшартты мақұлдауда үкімет толық құрамда болмаса да бұл мәселеге қатысты Жемал пашаның пікірі қабылданып, белгілі бір дәрежеде оның алдын ала мақұлдауын алды. Бұл жағдайды Жемал Паша естеліктерінде нақтылайды. Айта кетерлігі, Жемал пашаның билікте беделі жоғары болып, ол үлкен үштіктің триумфаторлардың бірі еді [29].

Мұнда Энвер паша мен Талат пашаның қызметі мен орны ерекше болып, олар бұл келісімнің қабылдануына түрткі болды. Энвер паша жылдар бойына Германияда оқып, білім алып, германдық жүйе мен ұқыптылықты өз бетінше жетік меңгерген еді. Бұдан тыс, Германияда болған басқа да үкімет мүшелері мен сонда білім алған жас мамандар Осман мемлекеті мен Германияның одақтасуын тығыз қолдады [29, 51-53 s.]. Мұнда негізінен үкіметтен бастап Энвер паша мен Германияда оқыған басқа да бұрынғы Жастүріктер қозғалысының мүшелері бұрыннан германofilдік көзқараста болған. Айта кетерлігі, түрік элитасы мен қоғамында германofilдік көзқарас пен ұстанымдағы тұлғалар аз болған жоқ және олар Осман мемлекеті мен Кайзерлік Германияның байланыстарын нығайтуда қызмет етті.

Екінші Конституция жариялағаннан кейін Берлинге әскери атташе болып барған Энвердің алдында неміс императоры ерекше құрметке ие болды. Өзі әскери адам болған Энвер паша бұған дейін Осман империясына келген неміс генералдарының қызметін жоғары бағалады. Соңғы он жылда немістер бүкіл түрік әскерінің басында болды. Мұндағы айтпақ болғанымыз мемлекеттер арасында ресми түрде одақ құрылмаса да, екі мемлекеттің әскери саладағы мұндай байланыстар іс жүзінде одақтың белгілі бір формасын құрып қойған еді [30].

Германиямен одақтасу және Үштік Одақтың жанында соғысқа кіру туралы осман үкіметінің шешімі түрік қоғамын алаңдатары анық еді. Сондықтан да, қоғамда Германияға деген оң пікір қалыптастыру жұмыстары өз жалғасын тапты. Жалпы, Германия мен неміс қоғамы туралы түріктерге бұған дейін де жақын таныс еді. Осман империясы үшін соғыс басталған сәттен бастап немістердің артықшылығын заңдастыру мақсатында қоғамдық пікір қалыптастыру іс-әрекеттері ерекше қарқын алғанын айтуға болады. Азаматтық және әскери баспасөз арқылы басталған немістерді таң қалдыру әрекеттері газет беттерінде өте қызықты тақырыптармен жұртшылыққа жеткізілді. Осман

армиясындағы неміс офицерлерінің соңғы кезеңдегі ықпалы мен онда қызмет ететін неміс генералдарына деген сүйіспеншілік дәрежесі зерттелгенде жақсырақ түсіндіріледі.

28 шілде күні Австро-Венгрияның Сербияға соғыс жариялауы жағдайды түбегейлі өзгертіп жіберді. Бұдан соң Австро-Венгрияға талап қойды. 1914 жылы 1 тамызда Германия Ресейге соғыс жариялады. Бұл жағдайлар одақтастық келісімшарттың қабылдануын барынша тездетті [5, 50 с.].

Бас уәзір және Сыртқы істер министрі Саит Халим Паша, Әскери министрі Энвер паша, Теңіз істері министрі Талат паша және Парламент төрағасы Халил паша бас қосып, одақтық келісім жобасын толық бекітті. Бұған дейін келісілген одақтық келісімге аса жылдам уақыт ішінде 2 тамызда Саит Халим Паша мен Германия елшісі барон фон Вангенхайм қол қойды. Бұл келісімшарт негізгі 8 бөлімнен тұрды және ол қол қойылған күні жарияланды.

1. Екі Уағдаласушы тарап Австро-Венгрия мен Сербия арасындағы қазіргі қақтығысқа қатысты қатаң бейтараптықты сақтауға келіседі.

2. Егер Ресей белсенді әскери шаралармен араласып, Германияға Австро-Венгрияға қатысты ұжымдық қауіп төндіретін болса, Осман империясы да бұл іске ұжымдық түрде араласатын болады.

3. Соғыс кезінде Германия Түркияның аумағындағы өзінің әскери миссиясын бұрынғысынша қалдырады. Соңғысы, Түркияның Жоғары мәртебелі Әскери министрі мен Бас штаб бастығының арасындағы тікелей байланысатын принципке сәйкес, күштерді жіберу мен басқаруда армияның жалпы тәртібіне тиімді әсер етуді қамтамасыз етеді.

4. Германия, Осман империясының жеріне қауіп төнген жағдайда оны қару күшімен қорғауды өз міндетіне алады.

5. Екі империяны осы бір халықаралық жанжалдан туындауы мүмкін болған қауіптен қорғау мақсатында жасалған бұл келісімшарт жоғарыда аталған өкілетті өкілдер қол қойған сәттен бастап күшіне енеді және кез келген ұқсас келісімдермен бірге өзінің күшін 1918 жылдың 31 желтоқсанына дейін сақтайды.

6. Егер жоғарыда аталған мерзім аяқталғанға дейін алты ай бұрын жоғары уағдаласушы тараптардың бірі оны денонсацияламаса, осы шарт одан ары бес жыл бойы күшінде қалады.

7. Осы құжатты Мәртебелі Германия Императоры, Пруссия Королі және Османдардың Мәртебелі сұлтаны ратификациялайды және ратификациялау грамоталары оған қол қойылған күннен бастап бір ай мерзім ішінде ауыстырылады.

8. Осы шарт құпия болып қалады және ол екі жоғары уағдаласушы тараптың арасындағы келісімнің нәтижесінде ғана жария етілуі мүмкін. [5, 51 с.].

Сонымен, Осман империясы Еуропада басталып, тез тараған үлкен оттың шеңберіне қарай тартылды. Одақтастық келісімшарттың жылдам қабылдануына Ыстамбұл мен Чанаккале (Дарданелл) бұғаздарына германдық әскери кемелердің кіруі түрткі болды. Қара теңіз бен түрік бұғаздарын бақылауында ұстағысы келген Германия үшін алдын ала жасалған одақтастық келісім керек болды. Халықаралық жағдай шиеленісіп, әлемдік империялар бір-біріне соғыс жариялап, полемикалар жалғасып жатқанда, Осман империясы екі неміс әскери кемесінің Осман флотына қосылуымен аяқталған сценариймен жалпы соғысқа кірді. Осының нәтижесінде Антанта державалары билікті жаңадан ашылған майдандарға ауыстырды, бұл немістердің жұмысын айтарлықтай жеңілдетті.

Атақты германдық «Гёбен» и «Бреслау» кемелері Қара теңіз бен бұғаздардағы жағдайды бақылауға алды. Адмирал Сушон бастаған герман кемелерінің бұғаздарға кіруі жағдайды өзгертіп жіберді. Осман империясы мен Германия арасында алғаш әскери теңіз істері бойынша байланыс орнады. Екі кеме Осман империясына сыйға тартылып, олар неміс адмиралдары тарапынан басқарылды. Осман империясының соғысқа кіруі Антанта державалары үшін күтпеген жаңалық болды. Қабылданған келісімшартта егер Германия өзінің соғыс жоспарын жүзеге асыра алса, бұл соғысты қысқа мерзімде аяқтай алатын болып жоспарланды. Бірақ, барлық нәрсе уақыттың еншісінде еді [31].

Қорытынды. Сан түрлі саяси тартыстардың және жеке ұстанымдар мен мүдделердің соқтығысы нәтижесінде Осман империясы Германиямен одақтастық келісімге қол қойды. Бұл келісімшарт Осман империясының өз тарихында ең үлкен және империя тағдырын шешуші соғысқа алып кірді. Келісімшарт Осман империясы үшін я өмір, я өлім қағидасын ұстанғанмен бірдей саналды. Себебі, бұл соғыста Түркия бейтарап қалғанымен, Антанта мүшелері Англия мен Франция оны оккупациялайтыны анық еді. Сондықтан да Түркия үшін Германиямен әскери одақ құру үлкен сенім ұялатты. Зерттеу тақырыбындағы басты қорытынды – бұл келісімшарт екі мемлекет үшін де тиімді деп саналды. Германия үшін Осман империясы басты стратегиялық аймақ саналса, түріктер үшін немістер басты сенімді серіктес болатын болды. Сондай-ақ, бұл келісімшарт екі мемлекеттің жылдар бойына жүргізілген саяси, әлеуметтік-экономикалық және әскери байланыстарының нәтижесі болды. Қорыта айтқанда, осман-герман одақтастық келісімшарты «Үштік Одақты» Антантаға қарсы аса қуатты күштік

құрылымға айналдырды. Мұның басты мысалдары соғыс кезінде Ресейдің соғыстан шығуы, Францияның әлсіреуі және британдықтардың өз жағына АҚШ, Жапония және басқа да мемлекеттерді тартуы және т.б. болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. (БОА. Премьер-министрлік Османлы мұрағаты) (Османлы мұрағаты Ішкі істер министрлігінің саяси бөлімінің құжаты)
2. Сыртқы істер бойынша Британдық құжаттар: Сыртқы істер министрлігінен алынған есептер мен қағаздар құпия баспа, Осман империясы. Жалпы ред. Кеннет Борн және Кэмерон Уотт. – Мэриленд: Америка университетінің басылымдары. 1984. Т. 36.
3. Энвер пашаның естеліктері (1881-1908) – Стамбул: İLETİSİM баспасы, 1991. – 131 б.
4. Джемал пашаның жазбалары. 1913-1919 жж / Пер. ағылшын тілінен. Б.Т.Руденко, алғысөзбен. Sit. Токоев. Тифлис: РКП(б) 1923. – 240 б.
5. Қазым Қарабекір. Бірінші дүниежүзілік соғыс туралы естеліктер. – Стамбул: YAPI KREDİ баспасы. 2011. – 944 б.
6. Гольц С. Анадолы экскурсиялары. – Радерборн: Кітап достары, 1896. – 460 с.
7. Ортайлы И. Осман империясындағы неміс ықпалы. – Стамбул, 1983. – 165 с
8. Неджметтин Алкан, Мұстафа Колак, Кадир Кон, Эйюб Шимшек. Күрескерлер көзімен түрік-герман одағы (1914-1918). – Стамбул: ХРОНИКАЛЫҚ КІТАП. – 240 с.
9. Кон, Қадір. «Бірінші дүниежүзілік соғыстағы Османлы-Германия Одағы және Мехмед Акифтің Германияға кетуі». Халықаралық Мехмет Акиф Берлинде 100 жылдан кейін/ Мехмед Акиф, Анкара, Түркия, 2014 бет. 60-70
10. Мұстафа Чолак. Энвер Паша; Османлы-Германия Одағы. – Стамбул: Йедитене баспасы. – 232 б.
11. Герман Теске. Колмар Фрейхер фон дер Гольц. Әскери прогресс жолындағы күрескер. Геттинген 1957. – 88 б.
12. Майкл Унгер. Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін және кезінде Баварияның Түркиямен әскери байланыстары. П.Ланг, 2003. – 315 б.б.
13. Готфрид Хаген. Бірінші дүниежүзілік соғыстағы Түркия: Гейдельберг университетінің кітапханасындағы жинақтағы араб, парсы және осман-түрік тілдеріндегі парақшалар мен брошюралар. П.Ланг, 1990. – 299 с.
14. Миллер А.Ф. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Түркия мен Германия: [Қолжазба ретінде]. - Мәскеу: [б. және.], 1944. - 23 б.
15. Лудшувейт Е.Ф. 1914-1918 жж. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Түркия. Әскери-саяси эссе. – М.: Мәскеу университеті баспасы, 1966. – 387 б.
16. Готлиб В.В. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі құпия дипломатия / Ағылшын тілінен аударған В.А. Альтишулер және В.П. Готовицкая. – М.: Сотсекгиз, 1960. – 604 б.
17. Писарев Ю.А. Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы ұлы державалар мен Балқан / Ред. ред. Т.М. Исламов. М.: Наука, 1985. - 285 б.
18. Фей, Сидней. Дүниежүзілік соғыстың шығу тегі / Сидней Фей. - М.: Мемлекет. әлеуметтік-экономикалық. баспасы, 1934. – 386 б.
19. Ақынова А.П., Абдукадыров Н.М., Аяпберген А.. Түрік армиясына германдық жүйенің енгізілуі және Осман империясындағы әскери модернизация (XIX ғ. соңы-XX ғ. басы.). // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы, – №1(76), 2023 ж. - Б. 60-71.
20. Орхан Орс. Одақ және прогресс комитеті құрылғаннан бастап бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін». // Анкара университеті Түрік революциясы тарихы институты, Ататүрік жолы журналы. – 2013. – №51. – Б. 679-716
21. Елавич, Барбара. Балқан тарихы: XX ғасыр. – Кембридж университетінің баспасы, 1983. – Т. 2. – 492 р.
22. Özgüldür Y. Одақтан соғысқа: 1914 жылғы 2 тамыздағы Османлы-Германия одақтық келісімі және оның көріністері. Анкара университетінің SBF журналы. 2021; 76(2): 475-492.
23. Қашиюгун, Эли. «Бірінші дүниежүзілік соғысқа кірер алдында Осман империясының одақ іздеуі», тарих зерттеулері: Халықаралық тарих журналы 1, 1 (2009): 318-341.
24. Эмир Шекип Арслан. Одақтас араб зиялыларының естеліктері, классикалық басылымдар, Стамбул: КЛАССИКАЛЫҚ БАСЫЛЫМДАР, 2009, – 214 б.

25. Иванов В. Олар соғысқысы келмеді. 1914 жылы Петербург пен Венадағы түрік елшілерінің хат алмасуы. // Отан. 1998. № 5-6. 116-118 беттер.
26. Дереккөздер мен өкілдіктегі неміс тарихы: Империя және Бірінші дүниежүзілік соғыс: 1871-1918 / Рюдигер вом Бруч және Бьорн Хофмайстер өңдеген. 8-том. - Штутгарт: Филипп. GmbH & Co. – 2000. – 511 б.
27. Вольфганг Г. Шваниц. Жиһад «Германияда жасалған»: 1914-1915 жылдардағы Қасиетті соғыс туралы дау. // Әлеуметтік. Тарих, 18 (2003) 2, – 7-34 б.
28. Қасық Әли. Осман империясының Бірінші дүниежүзілік соғысқа кіруі. Стамбул: Йедитепе баспасы, 2015. – 688 б.
29. Мехмет Али Караман. Бірінші дүниежүзілік соғыстағы Османлы-Германия одағын заңдастыру әрекеттері. // Османлы мұрасын зерттеу журналы / Осман мұрасын зерттеу журналы. – 2014. – №1, – 48-59 б
30. Оруджев М.Г. Германия империализмінің Түркияға ену тарихынан (19 ғ. аяғынан 1914 жылға дейін) / М.Г.Оруджев. – Баку, 1961. – 100 б.
31. BOA. HR. SYS, 2095/3-30

References:

1. BOA.HR.SYS., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
2. British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire. General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt. – Maryland: University Publications of America. 1984. T. 36.
3. Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908) – İstanbul: İLETİŞİM YAYINLARI, 1991. – 131 s.
4. Записки Джемаль-паши. 1913-1919 гг. / Пер. с англ. Б.Т Руденко, с предисл. Сим. Токоева. Тифлис: Закавказком РКП(б), 1923. - 240 с.
5. Kazım Karabekir. Birinci Dünya Savaşı Anıları. – İstanbul: YAPI KREDİ YAYINLARI. 2011. – 944 s.
6. Goltz C. Anatolische Ausflüge. – Paderborn: Bücherfreunde, 1896. – 460 s.
7. Ortaylı İ. Osmanlı imparatorluğunda alman nüfüzü. – İstanbul: BireÇik, 1983. – 165 s
8. Necmettin Alkan, Mustafa Çolak, Kadir Kon, Eyyub Şimşek. Savaşın Güzüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918). – İstanbul: KRONİK KİTAP. – 240 s.
9. Kon, Kadir. "Birinci Dünya Savaşı nda Osmanlı Alman İttifakı ve Mehmed Âkif in Almanya ya Gidişi." Uluslararası Mehmet Âkif 100 Yıl Sonra Berlin 'de/ Mehmed Âkif, Nach 100 Jahre n in Berlin Sempozyumu, Ankara, Turkey, 2014 pp. 60-70
10. Mustafa Çolak. Enver Paşa; Osmanlı - Alman İttifakı. – İstanbul: Yeditepe Yayınevi. – 232 s.
11. Hermann Teske. Colmar Freiherr von der Goltz. Ein Kämpfer für den militärischen Fortschritt. Göttingen 1957. – 88 s.
12. Michael Unger. Die bayerischen Militärbeziehungen zur Türkei vor und im Ersten Weltkrieg. P. Lang, 2003. – 315 s.
13. Gottfried Hagen. Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg. P. Lang, 1990. – 299 s.
14. Миллер А.Ф. Турция и Германия в годы первой мировой войны: Стенограмма публичной лекции д-ра исторических наук А.Ф. Миллера, прочит. 30 мая 1944 г. в Колонном зале Дома Союзов в г. Москве: [На правах рукописи] / Лекционное бюро при Ком. по делам высш. школы при СНК СССР. – Москва: [б. и.], 1944. – 23 с
15. Лудишвейт Е.Ф. Турция в годы Первой мировой войны 1914-1918 гг. Военно-политический очерк. – М.: Издательство Московского университета, 1966. – 387 с.
16. Готлиб В.В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны / Перевод с английского В.А. Альтиулера и В.П. Готовицкой. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 604 с.
17. Писарев Ю.А. Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны / Отв. ред. Т.М. Исламов. М.: Наука, 1985. – 285 с.
18. Фей, Сидней. Происхождение мировой войны / Сидней Фей. - М. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1934. – 386 с.
19. Акынова А.П., Абдукадыров Н.М., Аяпберген А.. Түрік армиясына германдық жүйенің енгізілуі және Осман империясындағы әскери модернизация (XIX ғ. соңы-XX ғ. басы). // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы, – №1(76), 2023 ж. - Б. 60-71.

20. Orhan Örs. *Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti*". // *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*. – 2013. – №51. – S. 679-716.
21. Jelavich, Barbara. *History of the Balkans: Twentieth Century*. – Cambridge University Press, 1983. – Vol. 2. – 492 p.
22. Özgüldür Y. *İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Anlaşması ve Yansımaları*. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 2021; 76(2): 475-492.
23. Kaşıyüğun, Ali. "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları", *History Studies: International Journal of History* 1, 1 (2009): 318-341.
24. Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, *Klasik Yayınları, İstanbul: KLASİK YAYINLARI*, 2009, – 214 s.
25. Иванов В. Они так не хотели воевать. Переписка турецких послов в Петербурге и Вене в 1914 году. // *Родина*. 1998. № 5-6. С. 116-118.
26. *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung: Kaiserreich und Erster Weltkrieg: 1871-1918 / herausgegeben von Rüdiger vom Bruch und Björn Hofmeister. Band 8*. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co. – 2000. – 511 s.
27. Wolfgang G. Schwanitz. *Djihad «Made in Germany»: Der Streit um den Heiligen Krieg 1914-1915*. // *Sozial.Geschichte*, 18 (2003) 2, – S. 7-34
28. Kaşıyüğun Ali. *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015. – 688 s.
29. Mehmet Ali Karaman. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakını Meşrulaştırma Çabaları*. // *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies*. – 2014. – №1, – S. 48-59
30. Оруджев М. Г. *Из истории проникновения германского империализма в Турцию (с конца XIX века по 1914 год)* / М. Г. Оруджев. - Баку, 1961. - 100 с.
31. BOA. HR. SYS, 2095/3-30